ISSN 2654-2366

Archive

ARCHIVE

Open Access Scientific Journal

ISSN 2654-2366

Volume 17(2) – 2021 Offprint

Volume No: Archive Volume 17, Issue 2, 2021
Editor: K. Kalogeropoulos
Date: November 1, 2021

Παραπομπή ως: Ιωαννίδου, Α. (2021). Κράτος και ηγεμονία στην πολιτική σκέψη του Antonio Gramsci, *Archive, 17*(2), σσ. 104-117. DOI: 10.5281/zenodo.5559777

Κράτος και ηγεμονία στην πολιτική σκέψη του Antonio Gramsci

Λέξεις-κλειδιά: *Avanti, Il grido del popolo, L unita, Ordine nuovo, Αντόνιο Γκράμσι, Ηγεμονία, Κουλτούρα των εξαρτημένων τάξεων, Κράτος, Οργανικοί διανοούμενοι, Τετράδια*

Άννα Ιωαννίδου, Πολιτικός Επιστήμων και Νομικός, ΜΔ Νομικής ΑΠΘ

Abstract

Antonio Gramsci was one of the most important Marxist thinkers in the 20th century. His writings are heavily concerned with the analysis of state, culture, political leadership, Ideological Hegemony, Intellectuals and political parties. He spent his last eleven years in Mussolini s prisons, where he wrote 32 "Notebooks". The central and guiding theme of these Notebooks was the development of a new Marxist theory, applicable to the conditions of advanced capitalism. Gramsci saw the role of the intellectual as a crucial one in the context of creating a counter hegemony. By hegemony, Gramsci meant the permeation throughout society of an entire system of values, attitudes, beliefs and morality that has the effect of supporting the status quo in power relations. Hegemony in this sense might be defined as an organizing principle that is diffused by the process of socialization into every area of daily life.

Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Ο Αντόνιο Γκράμσι συγκαταλέγεται μεταξύ των σπουδαιότερων μαρξιστών στοχαστών που σήμερα χαίρουν καθολικής εκτίμησης και οικουμενικού θαυμασμού. Θα μπορούσε να θεωρηθεί ως ο σημαντικότερος μαρξιστής της περιόδου που μεσολάβησε από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο έως την πλήρη στερέωση του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος. Η συνεισφορά του έγκειται στον συνδυασμό της επιστημονικής θεωρίας με τις πρακτικές ανάγκες και τα προβλήματα των καταπιεζομένων κοινωνικών τάξεων της εποχής του.

Για τον Γκράμσι, η φιλοσοφική σκέψη και η πολιτική επαναστατική δράση είναι στοιχεία αλληλένδετα, τα οποία οδηγούν στην αναζήτηση μιας γενικότερης φιλοσοφικής διάστασης σε κάθε πολιτικό αγώνα. Πρόκειται για μια προσωπικότητα που παρουσιάζει τα γνωρίσματα ενός μεγάλου επαναστάτη, στοχαστή και φιλοσόφου. Είναι ένας αγωνιστής, ο οποίος εκφράζει την εκμεταλλευόμενη εργατική τάξη, όπως αυτή διαμορφώθηκε στις ανεπτυγμένες συνθήκες της βιομηχανικής επέκτασης της Βόρειας Ιταλίας. Ταυτόχρονα, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας γνήσιος θεωρητικός που αφιερώνει τη σκέψη του στα πραγματικά προβλήματα της καθημερινής ζωής των πλατιών λαϊκών μαζών. Το έργο του δεν συμβάλλει απλά στην ανάπτυξη του μαρξισμού, αλλά αποτελεί και μια σοβαρή κριτική επανεξέταση των αρχών του υπό το πρίσμα των ιδιαίτερων οικονομικών, πολιτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών συγκυριών της ιταλικής πραγματικότητας.

Βιογραφικά στοιχεία και ιστορικό πλαίσιο διαμόρφωσης του έργου του

Γεννήθηκε στο Άλες της Σαρδηνίας στις 23 Ιανουαρίου 1891 και έζησε τα παιδικά και εφηβικά του χρόνια σε ένα εξαιρετικά φτωχό περιβάλλον κάτω από άθλιες οικονομικές συνθήκες. Το 1911 κέρδισε μια υποτροφία για το Πανεπιστήμιο του Τορίνο. Με αυτόν τον τρόπο βρήκε τους πόρους, που η οικογένεια του αδυνατούσε να τού παρέχει και εγγράφηκε στο τμήμα Φιλολογίας, ενώ συγχρόνως παρακολουθούσε και τα μαθήματα της Νομικής σχολής. Παράλληλα με τις σπουδές του, ήρθε σε επαφή με τη σοσιαλιστική σκέψη και το εργατικό κίνημα. Αρχικά, η συμμετοχή του στο σοσιαλιστικό κίνημα είχε τον χαρακτήρα του παρατηρητή και συνομιλητή, αλλά στη συνέχεια μετατράπηκε σε μια δυνατή και ενεργό ιδεολογική στράτευση. Οι μεγάλες απεργίες του Τορίνο το 1913 συγκλόνισαν τον Γκράμσι και κατεύθυναν τη σκέψη του πέρα από το στενό πλαίσιο της ακαδημαϊκής κουλτούρας. Έγινε μέλος του ιταλικού σοσιαλιστικού κόμματος και σε σύντομο χρονικό διάστημα αναδείχθηκε σε καθοδηγητικό στέλεχος.

Το 1915 ανέλαβε τη σύνταξη της καθημερινής σοσιαλιστικής εφημερίδας του Τορίνο *Il grido del popolo*, την έκδοση του κεντρικού οργάνου του σοσιαλιστικού κόμματος *Avanti* και το 1916 άρχισε μια σειρά διαλέξεων σε σοσιαλιστικές λέσχες. Η δημοσιογραφική δραστηριότητα του οργανωτή και του προπαγανδιστή της προλεταριακής κουλτούρας βοήθησε τον Γκράμσι να προσδιορίσει πληρέστερα τις ιδέες του στα όρια ενός μαρξισμού, που δεν αποδέχεται δογματικά, αλλά τον αντιπαραβάλλει με την ιταλική πολιτιστική παράδοση. Την Οκτωβριανή Επανάσταση του 1917, που έδωσε πραγματικό σχήμα και υπόσταση στις θεωρητικές αναζητήσεις του Γκράμσι, ακολούθησαν επαναστατικά κινήματα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες και στην Ιταλία, τα οποία –με εξαίρεση το ρωσικό- ηττήθηκαν. Οι επαναστατικές εξελίξεις διέλυσαν πολλές συγχύσεις και κατάλοιπα ιδεαλισμού και φιλελευθερισμού, αποσαφηνίζοντας τους προσανατολισμούς της σκέψης και της δράσης του Γκράμσι. Το ίδιο έτος, το οποίο σημαδεύτηκε από τη σκληρή καταστολή των δυναμικών εργατικών αγώνων του Τορίνο, αναδύθηκε ορμητικά η πολιτική προσωπικότητα του Γκράμσι ως νέου τύπου σοσιαλιστής. Η μοναδική του ικανότητα να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τα πολύπλοκα προβλήματα του σοσιαλιστικού τμήματος του Τορίνο, συνετέλεσε σημαντικά στην εκλογή του ως γραμματέα της μαζικής αυτής οργάνωσης, η οποία ήταν η πιο μαχητική και επαναστατική του ιταλικού σοσιαλιστικού κόμματος.

Καρπός της καινούριας ιδεολογικής, οργανωτικής και πολιτικής δράσης του Γκράμσι ήταν η ίδρυση ενός νέου περιοδικού του *Ordine nuovo*, το οποίο διεύθυνε ο ίδιος με συνεργάτες τους Τολιάτι, Τάσκα και Τερατσίνι. Η εφημερίδα γνώρισε γρήγορα την επιτυχία ανάμεσα στους εργάτες του Τορίνο, όταν από το 7ο φύλλο της, κατά το πρότυπο της ρωσικής εμπειρίας των «σοβιέτ», έθεσε καθαρά το θέμα της εργατικής αυτοδιαχείρισης με τα εργοστασιακά συμβούλια. Σύμφωνα με όσα υποστήριζε το *Ordine nuovo*, ο εργάτης με τη συμμετοχή του στις ενδοεργοστασιακές επιτροπές κατανοούσε την παραγωγική διαδικασία, τη θέση του τόσο στην παραγωγή όσο και στη μοντέρνα βιομηχανική κοινωνία. Ειδικότερα, ο βιομηχανικός εργάτης συνειδητοποιεί το ιστορικό ταξικό του

καθήκον μέσα στο εργοστάσιο, εκεί που η ταξική σύγκρουση παίρνει αμεσότερη μορφή.

Η εμπειρία των εργοστασιακών συμβουλίων, την οργάνωση των οποίων είχε αναλάβει ο Γκράμσι, αποτέλεσε για τον ίδιο τη βάση, πάνω στην οποία έπρεπε να στηριχθεί η προσπάθεια για την ανανέωση, την εξυγίανση, τη ριζοσπαστικοποίηση του ιταλικού σοσιαλιστικού κόμματος και την ανάδειξη καινούριων στελεχών, έτσι ώστε να δημιουργηθεί ένα νέο, επαναστατικό πολιτικό κόμμα. Στις 21 Ιανουαρίου 1921 η αριστερή πτέρυγα του Σοσιαλιστικού Κόμματος με επικεφαλής τον Γκράμσι αποφάσισε να ιδρύσει το Κομμουνιστικό Κόμμα Ιταλίας, τμήμα της Τρίτης Διεθνούς και να συγκαλέσει το πρώτο του συνέδριο, αφού προηγουμένως είχε αποχωρήσει από το 17ο συνέδριο του Σοσιαλιστικού Κόμματος στο Λιβόρνο.

Το 1922 στο 2ο συνέδριο του Κομμουνιστικού Κόμματος της Ιταλίας ο Γκράμσι εκλέχθηκε να το αντιπροσωπεύσει στη Μόσχα, στην εκτελεστική επιτροπή της Κομμουνιστικής Διεθνούς, ενώ η ηγεσία του κόμματος πέρασε στην ισχυρή αριστεριστική ομάδα του Αμαντέο Μπορντίγκα. Αυτή η περίοδος ήταν σημαντική για την πολιτική εμπειρία, τον προσανατολισμό και τη θεωρητική διαμόρφωση του Γκράμσι, καθώς του παρέχεται η δυνατότητα να τοποθετηθεί κριτικά ως προς το δογματισμό και τον οργανωτισμό της καθοδήγησης του εκτελεστικού γραφείου του κόμματος από το Μπορντίγκα. Ως αποτέλεσμα της στενότερης επαφής του με το λενινισμό, στο Γκράμσι ωρίμασε η πεποίθηση ότι ένα επαναστατικό κόμμα έπρεπε πρωταρχικά να κατακτήσει μια πολιτική και ιδεολογική ενότητα, να είναι συμπαγές, πειθαρχημένο και συγκεντρωτικό, να αποφεύγει την εσωστρέφεια και να μην περιορίζεται μόνο σε μια καθαρά παιδαγωγική και προπαγανδιστική λειτουργία.

Τον ίδιο χρόνο ο Μουσολίνι οργάνωσε την «πορεία εναντίον της Ρώμης», με σκοπό, εκμεταλλευόμενος τη διάσπαση των εργατικών και δημοκρατικών δυνάμεων εκείνης της περιόδου, να καταλάβει την εξουσία, σχηματίζοντας κυβέρνηση με τη συνέργεια του βασιλιά και άλλων ομάδων. Ο φασισμός είχε αναπτύξει ένα μηχανισμό καταστολής του επαναστατικού κινήματος και διέθετε τις δικές του ένοπλες δυνάμεις, που καθημερινά ασκούσαν βία. Το 1923 ο Γκράμσι μετατέθηκε στη Βιέννη, ενώ στις εκλογές της 6ης Απριλίου 1924 εκλέχθηκε βουλευτής στην επαρχία Βένετο και επέστρεψε στην Ιταλία. Εκεί, η δραστηριότητα του ως ηγετικού στελέχους του Κ.Κ.Ι. εντάθηκε σε μια εποχή, κατά την οποία το φασιστικό καθεστώς άρχισε να επιβάλλει δυναμικά την παρουσία του και η φασιστική κυβέρνηση εκδήλωνε καθαρά τις προθέσεις της να μετατραπεί σε δικτατορία. Η αντίληψη του Γκράμσι για τον αγώνα εναντίον του φασισμού διέπεται από τη δημιουργία ενός μαζικού μετώπου, που θα καθοδηγείται από τις «εργατικές και αντιφασιστικές επιτροπές», οι οποίες θα λειτουργούν ως ένα οργανωτικό σχήμα αντίστασης και ταυτόχρονα ως βάση για μία αυτόνομη εξέγερση των εργαζομένων τάξεων.

Παράλληλα, ο Γκράμσι, στράφηκε κατά του Μπορντίγκα και της πολιτικής της ομάδας του, έχοντας ως μέσο την έκδοση του κεντρικού δημοσιογραφικού οργάνου του κόμματος *L unita*, που εξέφραζε τη θέση περί ενότητας όλων των εργαζομένων και γενικότερα του λαού στην πάλη εναντίον του φασισμού. Στο 3ο συνέδριο του Κ.Κ.Ι. στη Λυών ο αγώνας του Γκράμσι καρποφόρησε, με

αποτέλεσμα το κόμμα να απορρίψει τις θέσεις του Μπορντίγκα και να διαγράψει από τις τάξεις του αυτόν και τα στελέχη που τον ακολουθούσαν.

Το 1926 το φασιστικό καθεστώς είχε επικρατήσει στην Ιταλία και αποκτώντας την απόλυτη εξουσία, διέλυσε τη Βουλή. Τον Νοέμβριο του ίδιου χρόνου έθεσε και τυπικά εκτός νόμου το Κ.Κ.Ι. και τις υπόλοιπες δημοκρατικές οργανώσεις. Το αποκορύφωμα των φασιστικών διώξεων ήταν η σύλληψη, ύστερα από την καθιέρωση εκτάκτων νόμων, των ηγετών των πολιτικών κομμάτων, ανάμεσα στους οποίους και του Γκράμσι, που υπήρξε τότε γενικός γραμματέας και κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του Κ.Κ.Ι. Ο κορυφαίος πολιτικός στοχαστής φυλακίστηκε σε αυστηρή απομόνωση, εξορίστηκε και παραπέμφθηκε ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου με τις κατηγορίες της συνομωσίας εναντίον του κράτους, της προτροπής σε εμφύλιο πόλεμο, της υποκίνησης του ταξικού μίσους, της υπεράσπισης του εγκλήματος και της ανατρεπτικής προπαγάνδας. Η δίκη αυτή ονομάστηκε «μεγάλη», επειδή στη θέση των κατηγορουμένων βρέθηκε όλη η κομμουνιστική ηγετική ομάδα και είχε ως αποτέλεσμα την εικοσαετή κάθειρξη του Γκράμσι.

Χαρακτηριστικό ντοκουμέντο για τη ζωή του στη φυλακή είναι τα «*Γράμματα*» προς την οικογένεια του και τα «*Τετράδια*», που γράφτηκαν από το 1929 έως το 1935 και μαρτυρούν την έντονα στρατευμένη διανοητική του εργασία. Στα «Τετράδια» -τα οποία αποτελούν ένα σύνολο αποσπασματικών σημειώσεων και θέσεων «προσωρινού χαρακτήρα»- ο Γκράμσι είδε τα γεγονότα με μίαν άλλη προοπτική, αποκομμένα από την αμεσότητα της ταξικής πάλης και προσπάθησε να γενικεύσει τα συμπεράσματά του. Επίκεντρο του έργου αυτού είναι η ανάλυση του προβλήματος του Κράτους, της Ηγεμονίας, του πολιτικού κόμματος, των διανοουμένων και η αναζήτηση μιας γενικότερης φιλοσοφικής τοποθέτησης των πολιτικών θεμάτων. Τα «Τετράδια», στα οποία αναπτύσσονται θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα του εργατικού κινήματος και εθνικά, πολιτιστικά προβλήματα της Ιταλίας, δεν ολοκληρώθηκαν, καθώς έπειτα από μία γενική κατάρρευση του ήδη καταπονημένου και φιλάσθενου οργανισμού του, ο Γκράμσι πέθανε σε ηλικία 46 ετών στις 27 Απριλίου 1937.

Το πνευματικό έργο του Γκράμσι συνδέεται στενά με το ιστορικό πλαίσιο και τους πολιτικούς προσανατολισμούς της εποχής του. Η νίκη της Οκτωβριανής Επανάστασης, η οικοδόμηση του σοσιαλισμού στη Ρωσία και η ήττα των επαναστατικών κινημάτων στην υπόλοιπη Ευρώπη διαμόρφωσαν τα όρια, μέσα στα οποία κινήθηκαν οι προβληματισμοί του Γκράμσι. Την πορεία ανοικοδόμησης στου σοσιαλισμού στη Σοβιετική Ένωση δεν τη θεωρεί ανεξάρτητη, αναπόσπαστη από τις επαναστατικές εξελίξεις στη Δυτική Ευρώπη, αλλά ανακαλύπτει στοιχεία αμοιβαίας επίδρασής τους. Βάσει της παραπάνω θεώρησης εμβαθύνει στις ιδιόμορφες συνθήκες, κάτω από τις οποίες αναπτύχθηκαν λιγότερο ή περισσότερο οι καπιταλιστικές χώρες, ανάμεσα σε αυτές και η Ιταλία.

Η γκραμσιανή αντίληψη για το κράτος

Ο κεντρικός άξονας του έργου του Γκράμσι είναι η θεωρία του κράτους, η οποία –συμπυκνώνοντας τις ιδέες του για την πολιτική- συνέβαλε στην σύγχρονη πολιτική σκέψη. Οι θέσεις του για το κράτος χαρακτηρίζονται από μια

οικονομική-πολιτική αντίληψη της ιστορίας, μια διεισδυτική γνώση των νεότερων κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών εξελίξεων και μια βαθιά αφομοίωση της μεθόδου και των συμπερασμάτων του Μαρξ, του Ένγκελς και του Λένιν. Όλα τα επιμέρους θέματα των «Τετραδίων της φυλακής» συγκλίνουν στην ορθή συνολική κατανόηση του Κράτους, την οποία δεν αντιμετωπίζει ως αφηρημένη, θεωρητική αναζήτηση, αλλά αποτελεί για τον ίδιο αναπόσπαστο τμήμα της επαναστατικής θεωρίας.

Ο Γκράμσι, στην προσπάθεια του να επαναπροσδιορίσει τη διαλεκτική σχέση κράτους και κοινωνίας, οριοθετεί τη μεθοδολογική διάκριση μεταξύ ιδιωτικής κοινωνίας ή κοινωνίας των πολιτών και πολιτικής κοινωνίας. Η πολιτική κοινωνία, έκφραση της οποίας είναι το κράτος ή η κυβέρνηση με την ευρεία έννοια, στηρίζεται σε κατασταλτικούς μηχανισμούς (στρατός, αστυνομία, δικαστήρια, διοικητική γραφειοκρατία και φυλακές), που επιβάλλουν τη συμμόρφωση προς τη βούληση της εξουσίας. Στην ιδιωτική κοινωνία προσιδιάζουν η ιδεολογία με τις διάφορες μορφές της (φιλοσοφία, οικονομία, δίκαιο, θρησκεία, τέχνη, κουλτούρα, επιστήμη) και οι θεσμοί, όπως η οικογένεια, η εκπαίδευση, τα επικοινωνιακά μέσα, ο τύπος, οι εκδοτικοί οίκοι, η εκκλησία, τα συνδικάτα και τα πολιτικά κόμματα, οι οποίοι στοχεύουν στην αναπαραγωγή και εξάπλωσή της. Οι ιδεολογικοί αυτοί μηχανισμοί συντηρούν και μεταδίδουν κρατούσες συνήθειες, παραδόσεις, αντιλήψεις και προλήψεις, καλλιεργώντας μία «ψεύτικη συνείδηση» και εκμαιεύοντας δια της πειθούς τη συναίνεση και την προσχώρηση των εξουσιαζομένων στο πολιτικό καθεστώς.

Κατά τον Γκράμσι, το νεώτερο αστικό κράτος δεν περιορίζεται στους δημόσια αναγνωρισμένους κυβερνητικούς μηχανισμούς, αλλά επεκτείνεται δυναμικά και στους θεωρούμενους ιδιωτικούς θεσμούς, στους οποίους δημιουργείται και αναπαράγεται η ταξική εξουσία. Δεδομένης της ηγεμονίας της αστικής τάξης, το κράτος ρέπει προς την κατάκτηση της κοινωνίας των πολιτών, δηλαδή τον δημόσιο χώρο άσκησης κριτικής και διαμόρφωσης της δημοκρατικής κοινής γνώμης. Η οικονομικά κυρίαρχη τάξη χρησιμοποιεί την πολιτική και την ιδιωτική κοινωνία, για να εξασφαλίσει και να συντηρήσει την πολιτική κυριαρχία και να νομιμοποιηθεί, να γίνει «διευθύνουσα», στηριζόμενη στη συγκατάθεση των κυβερνωμένων.

Οι σχέσεις ιδιωτικής και πολιτικής κοινωνίας δεν είναι πάντα ομαλές, αλλά συχνά είναι δυνατόν να επέλθει ρήξη μεταξύ τους, στην περίπτωση που έχει ξεσπάσει έντονη κρίση στο εσωτερικό της κοινωνίας των πολιτών και τίθεται το πρόβλημα μίας νέας Ηγεμονίας, η οποία θα οδηγήσει στην ανάπτυξη νέων μορφών πολιτικών σχέσεων. Όταν αμφισβητηθεί η ηγεμονία της κυρίαρχης κοινωνικής τάξης, οι ιστορικές βάσεις του Κράτους κλονίζονται. Τότε, υπάρχει το ενδεχόμενο μέσω επαναστατικών αγώνων να εγκαθιδρυθεί μια καινούργια Ηγεμονία, η οποία θα έρθει αντιμέτωπη με τις αντιδράσεις των παλαιών, παραδοσιακών δυνάμεων. Σύμφωνα με τον Γκράμσι, η νέα κυρίαρχη τάξη έχει το καθήκον να μεταμορφώσει ριζικά την ιδιωτική κοινωνία, προσαρμόζοντάς την στη νέα πραγματικότητα, χρησιμοποιώντας τους εξαναγκαστικούς μηχανισμούς, που διαθέτει το Κράτος. Είναι, επίσης, δυνατόν στην περίπτωση που έχει δημιουργηθεί χάσμα μεταξύ της ιδιωτικής και της πολιτικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα την υπονόμευση της ηγεμονίας της κυρίαρχης τάξης, να

προκύψει μία ακραία μορφή πολιτικής κοινωνίας. Η κοινωνία αυτή με βίαια μέσα θα εναντιωθεί στις νέες διεκδικήσεις και θα επιδιώξει να συντηρήσει την παλαιά τάξη πραγμάτων, ανασυνθέτοντας τις κλονιζόμενες δυνάμεις.

Όταν η ιδιωτική κοινωνία είναι πρωτόγονη και ανοργάνωτη, όπως στα απολυταρχικά συστήματα, το κράτος θεωρείται το βασικό όργανο της ηγεμονίας της κυρίαρχης τάξης. Στην περίπτωση της Οκτωβριανής Επανάστασης, το πρωταρχικό καθήκον του Λένιν και των Ρώσων επαναστατών ήταν η κατάληψη και στη συνέχεια η ανατροπή του κρατικού μηχανισμού. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, αναπτύχθηκε μία αληθινή κοινωνία των πολιτών σε αρμονία με την κοινωνική-οικονομική υποδομή. Αντίθετα, η κατάσταση είναι τελείως διαφορετική στις χώρες των δυτικών συστημάτων, όπου η ιδιωτική κοινωνία είναι ισχυρά συγκροτημένη και αποτελεί το κύριο πεδίο της πάλης των επαναστατικών κινημάτων της Δυτικής Ευρώπης.

Στη σύγχρονη εποχή η πολιτική κοινωνία και η κοινωνία των πολιτών διαπλέκονται στενά, καθώς το Κράτος διεισδύει στην ιδιωτική κοινωνία και στη γενική έννοια του Κράτους υπεισέρχονται στοιχεία, που αποδίδονται στον όρο της κοινωνίας των πολιτών. Υπό αυτήν την έννοια, το σύγχρονο κράτος συντίθεται από την ιδιωτική κοινωνία και την πολιτική κοινωνία, δηλαδή ασκεί ηγεμονία «θωρακισμένη με καταναγκασμό», που είναι συνάρτηση της ικανότητάς της να επιβάλλεται συστηματικά και συγχρόνως να πείθει ότι πρέπει να επιβάλλεται. Για τον Γκράμσι, ο χώρος της ιδιωτικής κοινωνίας με τους θεσμούς της τοποθετείται ανάμεσα στην οικονομική βάση και το νομικό-πολιτικό εποικοδόμημα, παίζοντας συνδετικό ρόλο.

Κεντρικός πυρήνας των απόψεών του είναι η αντίληψη για τον ταξικό χαρακτήρα του Κράτους, το οποίο δεν έχει ως μοναδικό στόχο τη ρύθμιση της κοινωνίας. Το Κράτος δεν είναι ένας θεσμός αναπόφευκτος, του οποίου η εξαφάνιση θεωρείται ουτοπία ή οδηγεί κατ ανάγκην στην αναρχία. Ο Γκράμσι θεωρεί ότι μία πραγματικά ρυθμισμένη κοινωνία προϋποθέτει τον μαρασμό του κράτους, που μπορεί να πραγματοποιηθεί, όταν θα έχουν καταργηθεί οι κοινωνικές τάξεις, με αποτέλεσμα την απορρόφηση της ιδιωτικής κοινωνίας από την πολιτική. Η πορεία προς τον σχηματισμό ενός νέου κοινωνικού οργανισμού, η ολοκλήρωση του οποίου θα σημάνει την κατάργηση της διάκρισης μεταξύ κυρίαρχων και κυριαρχούμενων, δεν μπορεί να είναι ευθύγραμμη και δεν θα επιτευχθεί μόνο μέσω της κοινωνικοποίησης των μέσων παραγωγής. Είναι αναγκαία, πριν τη δημιουργία της ιδιωτικής κοινωνίας, μία περίοδος «κρατολατρείας» στην πρώτη φάση της εργατικής εξουσίας, διότι αυτή, σε αντίθεση με την αστική, δεν είχε τη δυνατότητα μίας ανεξάρτητης πολιτιστικής ανάπτυξης.

Τέλος, ένα βασικό σημείο στη μελέτη του Κράτους είναι εκείνο των σχέσεων ανάμεσα στην εθνική και τη διεθνή διάσταση που παρουσιάζει κάθε Κράτος. Για τον Γκράμσι, κάθε κατάσταση με διεθνή προοπτική πρέπει να εξετάζεται στην εθνική της πλευρά, έχοντας ως σημείο αφετηρίας το έθνος. Το κόμμα της εργατικής τάξης οφείλει να κατανοήσει τις εθνικές ιδιαιτερότητες, ώστε να έχει τη δυνατότητα να τις ελέγχει και να τις κατευθύνει. Μόνο με αυτόν τον τρόπο, η εργατική τάξη μπορεί να καθοδηγήσει εθνικά ή τοπικιστικά κοινωνικά

στρώματα και να κατακτήσει την Ηγεμονία, στην έννοια της οποίας διαπλέκονται αιτήματα εθνικού χαρακτήρα.

Η οριοθέτηση της έννοιας της Ηγεμονίας από τον Γκράμσι

Αδιαμφισβήτητα ο Γκράμσι συνέβαλλε στην εξέλιξη της μαρξιστικής αντίληψης περί Κράτους. Είναι ο κύριος εισηγητής της θεωρίας της Ηγεμονίας, η οποία θεμελιώνεται στη βάση των ιστορικών και πολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν στην εποχή του. Ο όρος Ηγεμονία, πριν τον χρησιμοποιήσει ο Ιταλός στοχαστής, ήταν ήδη γνωστός στη μαρξιστική φιλολογία, κυρίως στη ρωσική, καθώς συναντάται πολλές φορές στα κείμενα του Λένιν και της Κομμουνιστικής Διεθνούς Επιτροπής. Επικρατεί η άποψη ότι η έννοια της Ηγεμονίας αποτελεί το σταθερότερο και βαθύτερο σημείο επαφής και προσέγγισης ανάμεσα στον Γκράμσι και τον Λένιν.

Η αντίληψη του Γκράμσι για την *Ηγεμονία* εμπεριέχει τη γενική θεώρηση της πράξης, εδραιωμένη στην ενότητα θεωρίας και δράσης, καθώς και στη διαλεκτική σχέση του ανθρώπου με τη φύση, την οικονομία, την πολιτική και την ιστορία. Η σύνδεση θεωρίας και πράξης του επιτρέπει να διαπιστώσει τη μεγάλη φιλοσοφική αξία της κατάκτησης της Ηγεμονίας από την εργατική τάξη. Η ιστορική αυτή εξέλιξη θα οδηγήσει στον μετασχηματισμό, στην οικοδόμηση μίας νέας κοινωνίας, οικονομικής δομής, πολιτικής οργάνωσης και ενός καινούριου ιδεολογικού και πολιτιστικού προσανατολισμού. Για τον Γκράμσι, η Ηγεμονία είναι μία καθολική, ευρεία έννοια που επιχειρεί συνεχώς να επικρατήσει σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής συμβίωσης και εκφράζει την οργάνωση, τον τρόπο παγίωσης της κοινωνίας στη βάση σύνθετων, αντιτιθέμενων συμφερόντων και αναγκών. Δεν ανάγεται αποκλειστικά στον χώρο του νομικού, πολιτικού και ιδεολογικού εποικοδομήματος, διότι οι ρίζες της τοποθετούνται στον χώρο της οικονομικής βάσης και επομένως επενεργεί στις μεθόδους γνώσης, στον τρόπο σκέψης, στη διαμόρφωση των συνειδήσεων, στις ιδεολογικές κατευθύνσεις, αλλά και στις οικονομικές, πολιτικές και οργανωτικές δομές της κοινωνίας.

Ο Γκράμσι αναφέρεται στην Ηγεμονία ως διαδικασία γένεσης και άσκησης της εξουσίας σε δύο αλληλένδετα επίπεδα, την πολιτική, οικονομική επικράτηση και την ηθική, διανοητική υπεροχή, καθώς θεωρεί ότι η πολιτική εξουσία στηρίζεται συγχρόνως στον καταναγκασμό, στη βία, στην οικονομική κυριαρχία, αλλά και στην συναίνεση και διαπαιδαγώγηση. Ακόμη και αν μία τάξη ελέγχει τις κρατικές δομές και τα μέσα παραγωγής, είναι απολύτως απαραίτητο να ασκεί στρατηγικές συναινετικής καθολικοποίησης των συμφερόντων της, επικυρώνοντας και αποδεικνύοντας με πρακτικό τρόπο τη νομιμότητα της εξουσίας της.

Ο Ιταλός θεωρητικός διαπίστωσε ότι στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, όπως η Ιταλία, η αστική τάξη, εκτός από την κοινωνική και οικονομική της κυριαρχία, κατόρθωσε να εδραιώσει την ιδεολογική της Ηγεμονία και να διαποτίσει ηθικά και πνευματικά την κοινωνία. Η Ηγεμονία ορίζεται ως μία ταξική εξουσία, η οποία δεν υπόκειται σε αμφισβήτηση και γίνεται αντιληπτή ως αναγκαία και παγκόσμια μέσω της ιδεολογίας, των αξιών, της θρησκείας και της ηθικής. Ένα ιστορικό παράδειγμα Ηγεμονίας είναι αυτό της γαλλικής αστικής τάξης κατά τον 18ο αιώνα, η οποία κατόρθωσε με επιτυχία πριν την πραγματοποίηση της

Γαλλικής Επανάστασης να κάνει καθολικά αποδεκτό το όραμά της για τον κόσμο, με αποτέλεσμα η κατάληψη της εξουσίας από αυτήν να θεωρείται φυσική και νόμιμη διαδικασία.

Ο Γκράμσι πίστευε ότι η ανάπτυξη της θεωρίας της Ηγεμονίας ήταν αναγκαία προϋπόθεση για την ταξική πάλη και την απόρριψη κάθε μορφής οικονομιστικής αντίληψης στα πλαίσια του εργατικού κινήματος. Ο οικονομισμός παρεμπόδιζε την εργατική τάξη και το κομμουνιστικό κόμμα από τη λήψη αναγκαίων πολιτικών πρωτοβουλιών, από την ανάδειξή τους σε αυτόνομη, ηγεμονική, κοινωνική και πολιτική δύναμη και εκμηδένιζε την πνευματική τους βούληση. Η δυνατότητα πνευματικής επιρροής και ιδεολογικής αγωγής της αστικής τάξης επέδρασε αποσυνθετικά στην εργατική τάξη και την έφερε σε υποδεέστερη θέση. Ειδικότερα, η εργατική τάξη δεν κατόρθωσε να εκφράσει τα ταξικά της συμφέροντα με συνεκτικό τρόπο στο επίπεδο της πολιτικής και της κουλτούρας και να συνειδητοποιήσει τον ιστορικό της ρόλο.

Η πολυπλοκότητα του περιεχομένου του όρου της Ηγεμονίας και η χρήση του από τον Γκράμσι στον γραπτό πολιτικό του λόγο οδήγησαν τους μελετητές της γκραμσιανής πολιτικής θεωρίας στην εξαγωγή διαφόρων και συχνά αντιτιθέμενων ερμηνειών. Ο Luciano Gruppi ταυτίζει την έννοια της Ηγεμονίας με αυτήν της δικτατορίας του προλεταριάτου, τονίζοντας ότι «η ηγεμονία είναι ικανότητα καθοδήγησης, κατάκτησης συμμαχιών και εξασφάλισης κοινωνικής βάσης στο προλεταριακό κράτος». Για τον Gruppi, «η δικτατορία του προλεταριάτου είναι η πολιτική μορφή, με την οποία εκφράζεται η διαδικασία της κατάκτησης και της πραγμάτωσης της ηγεμονίας».

Όσον αφορά την αντίληψη της έννοιας της Ηγεμονίας από το Ν. Πουλαντζά, αυτός υποστηρίζει ότι η διάκριση που προτείνει ο Γκράμσι ανάμεσα στην Ηγεμονία και την κυριαρχία είναι μόνο τυπικά συμπληρωματική και διαλύει την ειδικότητα του πολιτικού στοιχείου. Του ασκεί κριτική, διότι εξακολουθεί «να διατηρεί την περιγραφική μαρξιστική αντίληψη περί κράτους ως «οργάνου καταναγκασμού και βίας», αν και ήξερε να διακρίνει τη σημασία του ηγεμονικού χαρακτήρα της εκμεταλλευτικής εξουσίας».

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η Ηγεμονία γεννάται, εξελίσσεται μέσα σε συγκεκριμένα πλαίσια ιστορικών συνασπισμών, δηλαδή ιστορικά διαμορφωμένων ταξικών συμμαχιών και αποτελεί μία πλήρη κοινωνική διαδικασία, που αφορά όλο το φάσμα της κοινωνικής οργάνωσης, των ταξικών σχέσεων και των δομών της πολιτικής εξουσίας. Δεν αναφέρεται σε ένα μοναδικό, ενεργό πολιτικό φορέα, αλλά σε μία πλειάδα αλληλοθεσπισμένων κοινωνικών και πολιτικών υποκειμένων, τα οποία παλεύουν για την κατάκτηση ή την αμφισβήτηση της Ηγεμονίας. Σε τελική ανάλυση, η Ηγεμονία είναι μία έννοια ευρύτερη από την κυριαρχία ή την ιδεολογία, καθώς συνδέεται άμεσα με τον τρόπο ζωής της κοινωνίας και εκτείνεται από το επίπεδο της καθημερινής πρακτικής συνείδησης έως αυτό των δομών νομιμοποίησης των κυρίαρχων σχέσεων της πολιτικής εξουσίας.

Ο Γκράμσι ως μελετητής της κουλτούρας των εξαρτημένων τάξεων

Ένα θέμα, το οποίο ο Γκράμσι μελέτησε ιδιαίτερα είναι η κουλτούρα των λαϊκών στρωμάτων, όχι με την έννοια της απλής πολυμάθειας και της συσσώρευσης εγκυκλοπαιδικών γνώσεων, αλλά ως το προϊόν μίας αυστηρής, πνευματικής οργάνωσης, «πειθαρχίας του εσωτερικού εγώ και κατάκτησης μίας ανώτερης συνείδησης, με την οποία το άτομο είναι σε θέση να κατανοήσει την ιστορική του αξία, τη λειτουργία του στη ζωή, τα δικαιώματα και τα καθήκοντά του». Για τον Γκράμσι, τα πρωτογενή ερείσματα της προσπάθειας για την παραγωγή, την ανασύσταση, ακόμη και την αμφισβήτηση των κατεστημένων πολιτικών πρακτικών βρίσκονται στην κουλτούρα της καθημερινής ζωής των ατόμων και των ομάδων, στην οποία περιλαμβάνονται ο «κοινός νους» και η «ευθυκρισία», δηλαδή η ικανότητά τους να ανθίστανται και να θέτουν τις συνθήκες ύπαρξής τους σε νέους όρους.

Μεγάλη σημασία έχει για τον Γκράμσι η τεχνική, επαγγελματική εκπαίδευση, η οποία ανυψώνει άμεσα και με πρακτικό τρόπο το πνευματικό επίπεδο του προλεταριάτου, που ήταν καταδικασμένο να βρίσκεται έξω από το χώρο της επεξεργασμένης κουλτούρας. Η μόνη σχέση που είχε η εργατική τάξη με τον πνευματικό πολιτισμό ήταν αυτή, που συντελούνταν μέσω των λαϊκών πολιτιστικών στοιχείων, της θρησκείας και της συνδικαλιστικής, κομματικής κουλτούρας των πολιτικών οργανώσεων και θεσμών. Μέσω της κατάρτισης ικανοποιείται η ανάγκη της καθοδήγησης των εργατών, για να αποκτήσουν αυτογνωσία της ύπαρξής τους και της λειτουργικότητάς τους.

Σύμφωνα με τον Γκράμσι, η αντίληψη της κουλτούρας ως κατάρτιση συνδέεται με την προοπτική του σοσιαλισμού, διότι βασίζεται στην ουσιαστική πολιτική και πολιτιστική ισότητα μεταξύ των ανθρώπων ανεξάρτητα από την κοινωνική προέλευσή τους. Ο Γκράμσι θεωρεί ότι η κουλτούρα είναι συνώνυμο της κριτικότητας, δηλαδή της απόκτησης της συνείδησης του εγώ και συσχετίζεται στενά με τον σοσιαλισμό, ο οποίος με την κριτική που ασκεί στον καπιταλιστικό πολιτισμό προτρέπει το προλεταριάτο στον σχηματισμό μιας ανθρώπινης συνείδησης και στην απελευθέρωσή του από την άγνοια.

Ο Γκράμσι υποστηρίζει ότι η κουλτούρα των εξαρτημένων τάξεων, δηλαδή αυτών που δεν έχουν συνείδηση του εαυτού τους, είναι ετερογενής, επειδή σε αυτήν συνυπάρχουν η επίδραση της κυρίαρχης τάξης και προηγούμενα πολιτιστικά κατάλοιπα. Ο τρόπος αυτός πολιτιστικής συμπεριφοράς δέχεται στοιχεία από την κυρίαρχη κουλτούρα, για να τα επεξεργαστεί και να τα συνδυάσει, έτσι ώστε πολλές φορές να πάρουν διαφορετική, ακόμα και αντίθετη σημασία. Η κουλτούρα προωθείται από την εργατική τάξη, όταν γίνεται αυτόνομη, κριτικά ενοποιημένη και βρίσκει τη δική της ενσυνείδητη έκφραση στο μαρξισμό, που είναι η μόνη αντίληψη, ικανή να αποκαταστήσει μία νέα πνευματική ενότητα ανάμεσα στην κουλτούρα, στους διανοούμενους και τις μάζες. Σε αυτό το σημείο πραγματοποιείται ως αποτέλεσμα μίας αδιάκοπα ανανεούμενης διαδικασίας η σύνδεση θεωρίας και πράξης, η οποία κατευθύνεται από το επαναστατικό κόμμα.

Στα «Τετράδια της φυλακής» ο Γκράμσι, εμβαθύνοντας στη θεματική των πολιτικών του εμπειριών, τοποθετεί τη δημιουργία και τη διάδοση της νέας κουλτούρας ως αντίληψη, η οποία επηρεάζει την προσωπικότητα των ατόμων

και τα προσανατολίζει στη δράση, στο ευρύ πλαίσιο στης φιλοσοφίας της πράξης. Δεν πρόκειται για μία απλή εκπαιδευτική ενέργεια απέναντι σε δεκτικές και παθητικές μάζες. Για τον Ιταλό στοχαστή, είναι απαραίτητο η όλη προσπάθεια να συμβαδίσει ταυτόχρονα με μία νέα κουλτούρα, σύγχρονες ιδέες, καινούριους θεσμούς και να ξεκινήσει από συγκεκριμένα προβλήματα των λαϊκών τάξεων. Ο εργαζόμενος με τη συμμετοχή του στην επεξεργασία των λύσεων των καθημερινών βιοτικών του αναγκών, απορρίπτει τις σχεδόν άμορφες τοποθετήσεις του και φτάνει σε ένα κριτικό επίπεδο κουλτούρας. Έτσι υλοποιείται ως νέος άνθρωπος, γνώστης της θέσης του στην ιστορία και της ιδιότητάς του ως μέλους μίας προοδευτικής τάξης, που προορίζεται να κατακτήσει, να διαχειριστεί την κοινωνία και να γίνει ηγετική.

Η πολιτική κουλτούρα μίας κοινωνίας συνίσταται στην αντίθεση διαφορετικών ηγεμονικών στρατηγικών, που έχουν ως φορείς άτομα, ομάδες, θεσμούς, τάξεις. Μέσα από την αντίθεση αναδύονται εναλλακτικές οργανωτικές μορφές και διάφοροι τρόποι εσωτερίκευσης της κοινωνικής, πολιτικής πραγματικότητας. Η πολιτική κουλτούρα αναπτύσσεται και δομείται σύμφωνα με την εσωτερική δυναμική μίας διαδικασίας που συγκροτεί την ιδιαιτερότητα της κάθε πολιτισμικής ολότητας, αναδεικνύοντας τις αντιφάσεις της. Αποτελεί το μέσο αλληλοκαθορισμού δράσης και δομής, τον τρόπο κοινωνικής, πολιτικής άρθρωσης ατόμου και ομάδας, κυρίαρχου και κυριαρχούμενου μέσα σε ένα συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο.

Οι τύποι των διανοουμένων και ο κοινωνικοπολιτικός τους ρόλος

Το θέμα των διανοουμένων και η διεργασία διαμόρφωσης τους κατέχει σημαντική θέση στην προβληματική του Γκράμσι για την Ηγεμονία και το Κράτος. Στηριγμένος στις μεθοδολογικές βάσεις του Μαρξ και του Λένιν, αναλύει διεξοδικά το πρόβλημα των διανοουμένων και με πρωτοτυπία διερευνά τις ποικίλες όψεις του, προτείνοντας μία καινούρια αντίληψη για τον διανοούμενο.

Την εποχή του Γκράμσι, οι εξελίξεις που είχαν συντελεστεί κυρίως στον πνευματικό τομέα καθιστούσαν το ζήτημα των διανοουμένων ένα από τα πιο ενδιαφέροντα των θεωρητικών συζητήσεων των συγχρόνων του. Η διάδοση της παιδείας, των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της επιστημονικής, τεχνικής προόδου είχαν διευρύνει σημαντικά τον κοινωνικό ρόλο της διανόησης. Η κρίση του καπιταλισμού, που είχε ξεσπάσει με τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, σε συνδυασμό με τις πολιτικές μεταβολές, οι οποίες ακολούθησαν την Οκτωβριανή Επανάσταση, έθετε υπό αμφισβήτηση και επανεξέταση το σύστημα των αστικών αξιών και την στάση της διανόησης απέναντι στις πολιτικές και κοινωνικές μεταλλαγές.

Ο Γκράμσι ασκεί κριτική στην τρέχουσα, εμπειρική έννοια του διανοούμενου, η οποία αναφέρεται σε έναν άνθρωπο, που η μόρφωση και η ειδίκευσή του επιτρέπουν να ασκεί μια πνευματική εργασία. Αποκαλεί «κοινωνική ουτοπία» τις αντιλήψεις, σύμφωνα με τις οποίες οι διανοούμενοι θεωρούνται «ανεξάρτητοι, αυτόνομοι, εφοδιασμένοι με ιδιαίτερα γνωρίσματα» και εντάσσονται σε μία αδιάκοπη ιστορική συνέχεια. Αποκαλύπτει ότι πίσω από την «ανιδιοτέλεια» της αστικής διανόησης, την «αδιαφορία» για την πολιτική

υπάρχει μία προσπάθεια διατήρησης της ηγεμονίας της αστικής τάξης, μία σαφέστατη πολιτική τοποθέτηση και τελικά μία ιδεολογία. Σύμφωνα με τον Γκράμσι, οι διανοούμενοι πρέπει να ενταχθούν στο επαναστατικό κίνημα, να συνδεθούν με την εργατική τάξη και να ενστερνιστούν την προοπτική του σοσιαλισμού.

Με κριτήριο τη διαφορετική ιστορική διαδικασία διαμόρφωσης των διανοουμένων, ο Γκράμσι επισημαίνει δύο γενικές κατηγορίες τους, τους οργανικούς και τους παραδοσιακούς. Κάθε κοινωνική ομάδα που γεννιέται και διαμορφώνεται, εκτελώντας μία λειτουργία στο πεδίο της οικονομικής παραγωγής, «δημιουργεί μαζί της οργανικά ένα ή περισσότερα στρώματα διανοουμένων, που τής προσδίδουν ομοιογένεια και συνείδηση της αποστολής της σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο». Οι κεφαλαιοκράτες σχηματίζουν τους οργανικούς διανοούμενους, όπως τεχνικούς, επιστήμονες και πολιτικούς, που είναι στενά συνδεδεμένοι με την παραγωγική λειτουργία της καπιταλιστικής οικονομίας. Κάθε επιχειρηματίας, κατά τον Γκράμσι, είναι μία μορφή οργανικού διανοούμενου, διότι διαθέτει κάποιες οργανωτικές ικανότητες, σε ό,τι αφορά στην επιχείρησή του και την πελατεία του.

Επιπλέον, κάθε κοινωνική τάξη, όταν επεξεργάζεται την πολιτική και πολιτιστική της ηγεμονία, δημιουργεί τα δικά της στελέχη και «βρίσκει ταυτόχρονα κατηγορίες διανοούμενων από την προηγούμενη οικονομική δομή, τους παραδοσιακούς, που εμφανίζονται ως αντιπροσωπευτικοί μίας αδιάσπαστης ιστορικής συνέχειας». Οι παραδοσιακοί διανοούμενοι εντάσσονται στο πλέγμα των κοινωνικών, οικονομικών, ιδεολογικών σχέσεων του καπιταλισμού και υποτάσσονται στα συμφέροντα της κοινωνικής τάξης, που σταδιακά κυριαρχεί σε όλα τα επίπεδα, από το οικονομικό έως το πολιτικό και αφομοιώνει το στρώμα της παραδοσιακής διανόησης. Η διάκριση αυτή του Γκράμσι είναι θεμελιώδης για την πολιτική του θεωρία και αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την αρτιότερη κατανόηση του κοινωνικού ρόλου των διανοουμένων και της μετάβασης από ένα κοινωνικό σχηματισμό σε κάποιον άλλο.

Ο Γκράμσι θεωρεί ότι στην Ιταλία οι παραδοσιακοί διανοούμενοι, μέσα στους οποίους συγκαταλέγεται και ο κλήρος, είναι ουμανιστικού τύπου. Ένα μεγάλο μέρος των παραδοσιακών διανοούμενων είναι αγροτικής προέλευσης, δηλαδή εμφανίζονται «προσκολλημένοι στην αγροτική κοινωνική μάζα και στον πληθυσμό των μικρών αστικών κέντρων, που δεν τα έχει κατεργαστεί και κινητοποιήσει ακόμη το σύστημα». Αυτός ο τύπος διανοουμένου φέρνει σε επαφή την αγροτική μάζα με την κρατική ή τοπική διοίκηση και επομένως επιτελεί μια λειτουργία πολιτικής διαμεσολάβησης. Οι χωρικοί θαυμάζουν, αλλά και συγχρόνως προσποιούνται ότι περιφρονούν την κοινωνική θέση του διανοουμένου και γενικότερα του κρατικού λειτουργού. Για τον Γκράμσι κάθε οργανική εξέλιξη των αγροτικών μαζών συνδέεται ως ένα βαθμό με τα κινήματα των διανοουμένων και εξαρτάται από αυτά.

Ο Γκράμσι αντιμετωπίζει τον συνδετικό και οργανωτικό ρόλο των διανοουμένων στο εποικοδόμημα με βάση τη διάκρισή του σε δύο επίπεδα, στην ιδιωτική κοινωνία, η οποία αντιστοιχεί στην ηγεμονία της κυρίαρχης τάξης πάνω στην κοινωνία και στην πολιτική κοινωνία ή το Κράτος, που αναφέρεται στην άμεση

κυριαρχία, τη διοίκηση και το νομικό καθεστώς. Έργο των διανοουμένων στο επίπεδο της Ηγεμονίας είναι η εξασφάλιση της «αυθόρμητης συγκατάθεσης» του πληθυσμού στην καθοδήγηση της κοινωνικής ζωής από την κυρίαρχη τάξη. Η λειτουργία των διανοουμένων που έχουν αναλάβει τον μηχανισμό κρατικής βίας είναι να επιδιώκουν με νόμιμο τρόπο την πειθαρχία των ομάδων, οι οποίες δεν δίνουν την παθητική ή ενεργητική τους συγκατάθεση ιδίως σε περιόδους κρίσεων.

Κεντρικό σημείο της προβληματικής του Γκράμσι είναι το πρόβλημα της δημιουργίας ενός νέου τύπου διανόησης. Το πρόβλημα αυτό αποτελεί τον ουσιαστικό όρο της επαναστατικής αλλαγής και βρίσκεται σε συνάρτηση με την κοινωνική αποστολή της εργατικής τάξης, την προοπτική της ανατροπής της διάκρισης ανάμεσα στη χειρωνακτική και τη διανοητική εργασία. Βασικό υλικό διαμόρφωσης του διανοουμένου νέου τύπου είναι η διανοητική ικανότητα που υπάρχει σε κάποιο βαθμό ανάπτυξης σε κάθε άνθρωπο ανεξαιρέτως.

Ο Γκράμσι έχει καταλήξει στο συμπέρασμα, σύμφωνα με το οποίο κάθε άνθρωπος είναι διανοούμενος, με την έννοια ότι εκφράζει έστω και ελάχιστη διανοητική δραστηριότητα, αλλά δεν έχουν όλοι θέση διανοουμένου στην κοινωνία. Στη σκέψη του Γκράμσι ο ουμανισμός συνδυάζεται με την τεχνική εκπαίδευση και ο διανοούμενος με την αντιπροσωπευτική μορφή του λογίου αντικαθίσταται από έναν διανοούμενο, ο οποίος, ως στέλεχος της κοινωνίας και ενός ηγεμονικού σχηματισμού, αντιμετωπίζει τα πραγματικά προβλήματα του λαού, αναλαμβάνοντας μία ηγετική, οργανωτική και εκπαιδευτική λειτουργία. Ο διανοούμενος νέου τύπου έχει την ικανότητα του ηγέτη, είναι ένας ειδικός πολιτικός, που αγωνίζεται καθημερινά για την ιδεολογική κατάκτηση των παραδοσιακών διανοουμένων και την ηγεμονία της τάξης του.

Οι προβληματισμοί και οι προτάσεις του Γκράμσι για τον θεσμό του πολιτικού κόμματος

Ο Γκράμσι επεξεργάζεται τα ζητήματα που αναφέρονται στο πολιτικό κόμμα, έχοντας ως βάση τις προσωπικές του εμπειρίες, τους πολιτικούς του αγώνες και τις ιστορικές, θεωρητικές του γνώσεις. Αντιλαμβάνεται πάντοτε το πολιτικό κόμμα σε συνάρτηση με το Κράτος, σε άμεση αντιπαραβολή με την επιστημονική κουλτούρα και βλέπει σε αυτό το πρόπλασμα της κρατικής δομής. Το κόμμα της εργατικής τάξης συνδέεται με τα υπόλοιπα στρώματα της κοινωνίας, με το τμήμα που έχει απομείνει από το παρελθόν, όπως τους αγρότες και τους τεχνίτες και με τους διανοούμενους, οι οποίοι αντιπροσωπεύουν την πολιτιστική του συνέχεια. Κατά την ανώτερη φάση ανάπτυξής του, το πολιτικό κόμμα δεν ισχυρίζεται ότι εκφράζει αποκλειστικά μία κοινωνική τάξη, αλλά παρουσιάζει ένα πρότυπο γενικής αναδιάρθρωσης της κοινωνίας και του Κράτους. Αποτελεί μία προσπάθεια συναδέλφωσης και επανενοποίησης του Κράτους με την κοινωνία, η οποία επαναθέτει το πρόβλημα της κατάργησης του Κράτους, μέσω της οικοδόμησης μίας κοινωνίας, ικανής να αυτοδιαχειρίζεται κάθε θέμα που την αφορά.

Ο Γκράμσι θεωρεί ότι το πολιτικό κόμμα είναι συγχρόνως τμήμα της κοινωνικής τάξης που εκπροσωπεί και η πρωτοπορία της, προσδιορίζοντάς το ως «κόμμα-φίλτρο». Πρόκειται για μία αντλία εισροής-εκροής, η οποία εκφράζει, καθοδηγεί

τους οπαδούς του κόμματος και προσλαμβάνει από τη μάζα υλικό προς επεξεργασία. Επιλέγει το πρότυπο του «κόμματος-φίλτρου», ενός κόμματος μαζών που παράγει στελέχη, αφού προηγουμένως μελέτησε σε βάθος την ανεπτυγμένη κοινωνία της Δύσης και συνειδητοποίησε ότι η υποκατάσταση του καπιταλισμού είναι δυνατή, μόνο εάν το σοσιαλιστικό κίνημα επιτύχει έναν υψηλό βαθμό γενικής, πολιτιστικής καθοδήγησης.

Σύμφωνα με τον Γκράμσι, το κόμμα των εργαζομένων πρέπει να εφαρμόσει μία πολιτική, η οποία ενώ αποτυπώνεται στο παρόν, παράλληλα απελευθερώνει το παρελθόν και ανοίγει τον δρόμο για το μέλλον. Οφείλει να είναι οργανωτικός και όχι εκτελεστικός μηχανισμός, ο οποίος να έχει ένα συγκεκριμένο ιδεολογικό πρόγραμμα, να διευθύνει την κοινωνία, δίχως να διατάζει και να εξασφαλίζει την υπακοή, δίχως να καταφεύγει στον καταναγκασμό. Ο Γκράμσι, αναλύοντας τις λειτουργίες ενός κόμματος, υποστηρίζει ότι δεν περιορίζονται μόνο στην πολιτική του λειτουργία με τη στενή έννοια του όρου, αλλά καλύπτουν ένα πολύ εκτεταμένο φάσμα, δηλαδή μπορεί να είναι παιδαγωγικές, πολιτιστικές και να αφορούν την υπεράσπιση ενός ορισμένου νομικού και πολιτικού καθεστώτος.

Ο Ιταλός στοχαστής διακρίνει τρία βασικά στοιχεία, που αποτελούν προϋποθέσεις της ύπαρξης ενός κόμματος, τη βάση, την ηγεσία και τα μεσαία στελέχη. Η βάση του κόμματος απαρτίζεται από ανθρώπους κοινούς, των οποίων η συμμετοχή είναι αποτέλεσμα της πειθαρχίας τους και της σταθερής πίστης τους σε μία συγκεκριμένη ιδεολογία. Η ηγεσία αποτελείται από τις δυνάμεις εκείνες, που παίζουν αποφασιστικό ρόλο στη δημιουργία, στη διατήρηση του κόμματος και έχοντας συνείδηση των προβλημάτων που εκφράζει η βάση, την οργανώνουν και τη μορφοποιούν. Τα μεσαία στελέχη συνδέουν οργανωτικά και ιδεολογικά το πρώτο στοιχείο του κόμματος με το δεύτερο. Οι λειτουργικές σχέσεις μεταξύ των τριών αυτών στοιχείων, εξασφαλίζουν την ενότητα της οργάνωσης και την πειθαρχία με το δημοκρατικό συγκεντρωτισμό, που επικρατεί στο εσωτερικό του κόμματος και συνθέτει οργανικά αποσπασμένα άτομα ή διάσπαρτες ομάδες σε έναν κοινό σκοπό.

Ο Γκράμσι τονίζει, ακόμη, το γεγονός ότι το πολιτικό κόμμα της εργατικής τάξης είναι ο χώρος διαμόρφωσης των οργανικών της διανοούμενων, οι οποίοι μέσα σε αυτό αποκτούν ένα ανώτερο μορφωτικό πολιτικό επίπεδο και μία γενικότερη θεώρηση της ιστορικής εξέλιξης. Στο πλαίσιο του κόμματος συναντώνται οι παραδοσιακοί διανοούμενοι με τους οργανικούς και οι τελευταίοι ανάγονται σε κομματικά στελέχη που είναι σε θέση να αναλάβουν μία κρατική λειτουργία. Για να απελευθερωθεί το προλεταριάτο από τις προκαταλήψεις που το κρατούν υποτελές στην αστική ιδεολογική Ηγεμονία, ο Γκράμσι θεωρεί ότι το κόμμα των εργαζομένων πρέπει να εξελιχθεί σε ένα κόμμα οργανικών διανοούμενων. Το τελευταίο θα ενσωματώσει όλα τα διάσπαρτα στοιχεία που υπάρχουν στη λαϊκή κουλτούρα, θα αυτονομηθεί από τους οργανικούς δεσμούς του με το κράτος και τους θεσμούς του και θα επεξεργαστεί ένα δυναμικό, ολικό και ηγεμονικό σχέδιο για το μέλλον.

Αντί Επιλόγου

Συμπερασματικά θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο Γκράμσι άσκησε μεγάλη επιρροή στην επιστήμη της πολιτικής κοινωνιολογίας και το όνομά του αποτελεί

σταθερό σημείο αναφοράς στην παγκόσμια μαρξιστική κουλτούρα. Οι αντιλήψεις του για την Ηγεμονία, το Κράτος και τον πολιτισμό αποκτούν ξεχωριστή επικαιρότητα και ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην εποχή μας, η οποία δονείται από την πολιτιστική παγκοσμιοποίηση και την ιδεολογική μαζοποίηση των δυτικών κοινωνιών. Στη θεωρία του επιτυγχάνεται η σύνδεση των εννοιών της πολιτικής απελευθέρωσης, της ιστορικότητας, του σοσιαλισμού και της πράξης. Στο έργο του διαφαίνονται ο πλούτος των εφαρμογών και η ευρύτητα των θεμάτων της υλιστικής του αντίληψης, η πρωτοτυπία των τοποθετήσεών του, στις οποίες η διαλεκτική σχέση ανάμεσα στη δράση, στη βούληση των ανθρώπων και στις αντικειμενικές συνθήκες καθορίζεται δίχως αφορισμούς και δογματισμούς. Επιπλέον, τα πολιτικά του κείμενα προσφέρουν πολύτιμο υλικό για την ιστορία της Ιταλίας, λειτουργώντας ως πηγή και ερμηνευτική απόδειξη.

Βιβλιογραφία

Boggs, C. 1976. *Gramsci's Marxism*, London: Pluto Press.

Buci-Glucksman, Chr. 1984. Ο Γκράμσι και το Κράτος, Αθήνα: Θεμέλιο

Eagleton, T. 1994. «Οι έννοιες της ιδεολογίας και της ηγεμονίας στον Γκράμσι», *Ουτοπία*, 11 (Μάιος-Ιούνιος).

Gedo, A. 1994. «Ο δρόμος του Gramsci μέσα από τήν ένταση ανάμεσα στον Απόλυτο Ιστορικισμό και την υλιστική διαλεκτική. Ο Μαρξισμός ως Διαλεκτική Φιλοσοφία», *Ουτοπία*, 11, (Μάιος-Ιούνιος).

Gramsci, A. 1995. *Further selections from the prison notebooks*, London: Derek Boothman, Lawrence, and Wishart.

Gramsci, A. 1973. *Η οργάνωση της κουλτούρας*, Αθήνα: Στοχαστής.

Gramsci, A. 1972. *Οι διανοούμενοι*, Αθήνα: Στοχαστής.

Gramsci, A. 1982. *Σοσιαλισμός και κουλτούρα*, Αθήνα: Στοχαστής.

Gramsci, A. 1973. *Ιστορικός υλισμός*, Αθήνα: Οδυσσέας.

Gramsci, A. 1974. *Για τον Μακιαβέλλι, για την πολιτική και το σύγχρονο κράτος*, Αθήνα: Ηριδανός.

Gruppi, L. 1979. *Η έννοια της Ηγεμονίας στον Γκράμσι*, Αθήνα: Θεμέλιο.

Lombardi, F. 1986. *Οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Αντόνιο Γκράμσι*, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Πουλαντζάς, Ν. 1984. *Για τον Γκράμσι*, Αθήνα: Πολύτυπο.

Πούλος, Π. 2007. «Δύο τροπές του αισθητικού: Κρότσε και Γκράμσι», *Ο Πολίτης*, 160, (Νοε): 37-42.

Τρικούκης, Μ. 1985. *Πολιτική και Φιλοσοφία στον Γκράμσι*, Αθήνα: Εξάντας.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG